

SİYER RİVAYETLERİNDE BİR AKTÖR OLARAK İBLİS/ŞEYTan

Cafer ACAR*

Özet:

Bu makalede, Siyer rivayetlerinde Şeytan ve İblis'in rolüne dair anlatımlar ele alınmıştır. Şeytan ve İblis kavramlarının Müslümanların zihninde soyut düzlemde bir karşılığı vardır. Bu soyut kavramların somutlaştırılmasına dair kültürümüzdeki anlatımların mahiyeti, ilmi açıdan hala tartışılmaya devam etmektedir. Kelam, Tefsir ve Tasavvuf alanında Şeytan ve İblis'in rolüne ilişkin çalışmalar yapılmıştır. Ancak bu rivayetlerin Siyer'deki karşılığı tespit edebildiğimiz kadarıyla hiç çalışılmamıştır. Ateşten ve ışık türünden yaratılmış olduğunu Kur'an'ın ilgili ayetlerinden anladığımız bu varlıkların fiziki boyutta insanların suretlerine girerek tarihte rol oynadıklarına dair haberler ilgi çekicidir. İşte çalışmamızın temel amacı bu anlatımların gerçek mahiyetine dair tespitlerde bulunmaktır. Bunu yaparken alandaki kaynakları eşzamanlı olarak değerlendirip Tarih ve Hadis usulünden yararlanarak makul sonuçlara ulaşmayı hedefleyen bir metot kullanmaya çalıştık. Sonuçta bu anlatımların, olumsuz örneklerin Şeytan ve İblis rolüne irca edilmesinden mütevellit yorumlar olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Hz. Peygamber, Akabe Biatları, Dâru'n-Nedve, Şeytan, İblis.

The Devil and Satan As Actors in the Prophetic Biography

Abstract:

This article investigates the accounts narrating the roles of Devil and satan. The concepts of satan and Devil have an abstract meaning in Muslims' minds. The status of the narratives which concretize this abstract concepts in the oral culture has attracted, and still does, scholarly interest. A lot of studies have engaged with the question of Devil's nature in the disciplines such as Kalam (Islamic Philosophical Theology), Tafsir (Exegesis) and Sufism. However, the correspondants of these traditions in Sīra (Prophetic biography) have not been examined yet to the best of our knowledge. In the sources of Prophetic biography, it is possible to find the accounts that narrate that the Devil and satan, which are described as being created out of fire and some forms of light in the Qu'ran, can physically disguise as human and play roles in the history. The principal research question in the present study is to analyze and determine the real status of such accounts. In so doing, we have employed a methodology drawing on History and Hadith disciplines, and this has enabled us to examine the accounts in all of the disciplines simultaneously. In conclusion, it has been concluded that the accounts in question are the interpretations that equate the unfavourable examples with the Devil and satan.

Key Words: Prophet Muhammad (pbuh), Pledge of Aqabah, Darun Nadwah Satan, Devil.

Giriş

Şeytan kelimesi, insanlığın ortak mefkûresinde kötülükle ilişkilendirilmiş sembol kavramlardandır.¹ Bunda tüm insanlığa yönelik muhtelif zamanlardaki

* Yrd. Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

1 Galip Atasagun, "Sembol ve Sembolizm", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 7, Konya 1997, s. 384; Ömer Faruk Yavuz, (2005-6), "Kur'an'da Kutsal Mekan, Zaman ve Eşya Kavramlarının Sembolik Değeri", *Milel ve Nihal*, 3 (1-2), s. 45; Latif, Tokat" Dinin Sembolik Dili", *Milel ve Nihal*, 2009, 6 (1), s. 76; Necmettin Şahinler, *Kur'an'da Sembolik Anlatımlar*, İnsan Yayınları, İstanbul 2013, s. 257.

ilahi hitabın belirleyici olduğu aşikârdır.² İnsanlar arasında çirkin ve kötü şeylerin ortaya çıkmasında Şeytan'ın rolüne referanslar yapılmıştır. Ancak bu rolün mahiyeti müzakereye açıktır. Özellikle Şeytanın temessül ederek insan gibi olaylara müdahale ettiğine dair anlatımların Siyer kaynaklarına yansımış olması ilginçtir ve bu makalenin konusu olarak seçilmiştir.

Şeytan konusu, Tefsir, Hadis, Kalam, Felsefe ve Tasavvuf alanlarında çalışılmış ve müzakere edilmiştir. Bu çalışmaların sadece birinde Bedir Savaşında “Şeytanın” temessül edip olayların akışına müdahale ettiğine dair haberler Tefsir açısından kısmen değerlendirilmiştir.³ Ancak bütünüyle Siyer rivayetlerinde Şeytan konusunun ele alınmamış olması bizi bu çalışmaya sevk etmiştir. Amacımız Hz. Peygamber dönemi hadiselerinde Şeytanın açık rolüne dair haberlerin mahiyetini tespit etmektir. İblis ve Şeytanla ilgili rivayetler onların temessül/tasavvur ve tecessüdüne işaret etmiyorsa araştırmanın dışında tutulmuştur. Yine Siyer açısından aktif bir role atfı mümkün olmayan anlatımlar çerçeve dışına alınmıştır. Fetih gazvesinde Şeytanın, tabiri caizse eteklerinin zil çalması,⁴ Necran heyeti içinde İblis'in yer alması,⁵ Tâif gazvesinde mancınık yapması,⁶ Veda Haccında Hz. Peygamber'in başına toprak saçması⁷ gibi haberler, çok sınırlı bir rivayet alanı bulmuş olması ve Müslümanların hayatını etkileyecek bir anlatıma sahip olmamaları gibi nedenlerle araştırmamız çerçevesine dâhil edilmemiştir. Ancak makalede ulaştığımız neticelerin kapsamına, bu rivayetler de dâhil edilebilir. Şeytanla ilgili Garânik vakası da üzerinde yeterince durulmuş olması nedeniyle dışarıda bırakılmıştır.⁸

2 Ö. Faruk Yavuz, “Kur'an'da Kutsal Mekân Zaman ve Eşya Kavramlarının Sembolik Değeri”, s. 45.

3 Abdülkadir Erkut, “8/el-Enfâl Suresinin 30 ve 48 ayetlerinin Tefsiri Çerçevesinde Şeytanın Temessülü ile İlgili İbn 'Abbâs'dan Nakledilen Rivayetler”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [AÜİFD]*, 2015, c. LVI, sayı: 2, ss. 103-132.

4 Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhakî, (458/1066), *Delâilü'n-nübüvve ve ma'rifeti sahihi's-şeria*, Darü'l-kütübü'l-ilmîyye, Beyrut 1405, c. IV, s. 387.

5 Beyhakî, age, c. V, s. 418.

6 Beyhakî, age, c. VII, s. 125.

7 Halebî, Ebü'l-Ferec Nürüddin Ali b. Burhâniddin İbrâhîm b. Ahmed el-Halebî (1044/1635), *es-Sîretü'l-Halebîyye (İnsânü'l-'uyûn fi sîreti'l-emîni'l-me'mûn)*, Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, Beyrut 1427, c. III, s. 167.

8 Bk. İsmail Cerrahoğlu, “Garânik Meselesinin İstismarcıları”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1981, c. XXIV, ss. 69-91; Sabri Hizmetli, “Garânik Meselesi Üzerine”, *İslâmî Araştırmalar*, 1989, c. III, sayı: 2, ss. 40-58; Ali Rıza Gül, “Garânik Kıssasının Reddi Üzerinden Kur'an Savunusu: Ahmed Hamdi Akseki Örneği”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, c. XIV, sayı: 2, ss. 1-37.

Çalışmada konuyla ilgili kavramlara ana hatları ile yer verilmiştir. Ardından vakaları merkeze alarak Şeytanın rolüne ve ilişkilendirildiği kişilere dair değerlendirmeler yapılmıştır. Arapların Şeytan kavramını, sevmedikleri kişiler için kullanmış olmaları nedeniyle⁹ referans yapılan şahıslara dair vasıflandırmaların zamanla Şeytanın gerçek kimliği ile irtibatlandırıldığı anlaşılmaktadır.

Kavramsal Çerçeve

Şeytan

Şeytan kavramı, içerdiği anlam itibarıyla her din ve kültürde yer almaktadır. Çirkin ve kötü şeyleri temsil etmesi ve bu temsille uyumlu etkiler oluşturmaya çalışması Şeytanın tipik özelliğidir. Kelimenin etimolojik analizi ile ilgili iki temel yaklaşım vardır. Birincisi, “Şeytan” kelimesi Arapça “ kelimesinden türemiştir ve “haktan ve rahmetten uzak” anlamına *شطن* “ kelimesinden türemiş olup “ateşte *شيط* gelmektedir. İkinci teoriye göre, “yanmak, helak olmak” demektir.¹⁰ Ancak genel kanaat birinci görüşün daha isabetli olduğu yönündedir. Şeytan üzerine yapılan çalışmalarda da tercih böyledir.¹¹Buna göre Şeytan Allah’ın rahmetinden uzak kalan, asi her türlü varlık için kullanılmış bir cins isimdir.¹²Müslümanların hayatında olumsuz rollere dair atıf yapılan bir kavram olmuştur. Bu yorum çerçevesinde Siyer kaynaklarında Nadr b. Haris,¹³ Umeyr b. Vehb,¹⁴ İbnü’l-Adeviyye¹⁵ ve Nebtel

9 Mustafa Sadık er-Râfi’î, *Tarihu adabi’l-‘Arab*, Beyrut 1974, c. III, s. 59.

10 İbn Manzur, Ebû’l-Fazl Muhammed b. Mükerrer b. Ali el-Ensârî, “ş-t-n”, *Lisanü’l-Arab*, Dâru’l-fıkr, Beyrut, 1375/1955, c. XIII, s. 238. Ayrıca geniş bilgi için bk: Fırat, Ahmet Suphi, “Şeytan”, *İ.A. MEB Yayınları*, İstanbul 1978–1986, c. XI, ss. 491–492; Muhammed b. Ebû Bekir b. Abdulkadir er-Râzi, *Muhtâru’s-Sihâh*, Beyrut 2004, s. 178; krş. İlyas Çelebi, “Şeytan”, *DİA*, İstanbul 2010, s. 39, 99-101.

11 İbnü’l-Esir, Mecdüddîn Ebü’s-Sa’âdet el-Mübârek b. Muhammed el-Cezerî, *en-Nihâye fi Garîbi’l- Hadîs*, tahkik: Tâhir Ahmed ez-Zâvî vd., Beyrut, ty, c. II, s. 475.

12 Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammad, *es-Sihâh Tâcu’l-Luğa ve Sihâhi’l-Arabîyye*, tahk.: Ahmed Abdülgafur Attar, Dâru’l-İlm li’l-melâyin, Beyrut 1979, c. V, s. 2144; Elmalılı, M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul 1979, c. II, s. 238.

13 İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî (218/833), *Sîretü İbn Hişâm*, tahk.: Mustafa es-Seka–İbrahim el-Ebyarî–Abdulfazl eş-Şelebi, Mısır 1955/1375, c. I, s. 399.

14 Vâkîdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkîd el-Vâkîdî el-Eslemî el-Medenî (207/823), *el-Megâzi*, tahk.: Marsden Johns, Dâru’l-alemi, Beyrut 1989/1409, c. I, s. 34; Süheylî, Ebû’l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has’amî es-Süheylî el-Mâlekî (581/1185), *er-Ravdü’l-ünüf fi şerhi’s-Sîreti’n-nebeviyye li’bni Hişâm*, tahk.: Ömer Abdüsselam, Dâru ihyâi’t-türasi’l-Arabî, Beyrut 2000/1421, c. V, s. 141.

15 İbn Hişâm, c. I, s. 706.

b. Haris¹⁶ gibi kişiler için “Kureyş’in Şeytanlarından bir Şeytan” şeklinde ifadeler kullanılmıştır.¹⁷

İblis

Şeytan ile bağlantılı kavramlardan biri İblis’tir. Kelimenin etimolojisine dair farklı görüşler olmakla birlikte¹⁸ şaşırıp kalmak, pişman olmak, ümit kesmek anlamlarına gelen “ابليس” kökünden türediği kabul edilmiştir.¹⁹ Şeytan ve İblis arasında semantik yönden ilişkiler kurulmakla birlikte genelde birbirinin yerine kullanılan bu iki kelimededen Şeytan, İblis’in tavrı ve yardımcısı olarak değerlendirilmiştir.²⁰ Araştırma alanımızda ise kaynaklarımız, hemen her başlıkta bu iki kelimeyi birbirinin yerine kullanmıştır.

Hz. Peygamber Zamanında Şeytan

Ka’be Hakemliğinde İblis

Hz. Peygamber’in risâlet öncesi hayatı, nübüvvet sonrası hayatı kadar önemli ve ilginç bulunmuştur. Teolojik ve ontolojik boyutta algıladığımız kötülük ve şerrin karşılığı olarak değerlendirilen Şeytan ve ilgili algılara dair Siyer merviyatında karşılıklar bulmak mümkündür. Bunlardan biri Hz. Peygamber’in risâlet öncesi hayatının konu edildiği her zeminde gündeme gelen Ka’be hakemliğidir. Ele almak istediğimiz husus ise Ka’be hakemliği neticesinde İblis’in rol kaparak Hz. Peygamber’in elde ettiği bu pozisyonu zayıflatmaya yönelik sözler söylediğine dair rivayetlerdir. Mahiyet itibariyle ışık türünde yaratılmış varlıkların²¹ insan formuna girip boyut değiştirmesinin imkânı da böylece sorgulanmış olacaktır.

Hz. Peygamber’in Ka’be hakemliği hemen bütün Siyer kaynaklarında değinilen bir vakadır. Konuyla ilgili müracaat edilmesini gerekli gördüğümüz temel Siyer kaynaklarından tarihsel süreci takip ettiğimiz zaman, Şeytan veya

16 Belâzûrî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzûrî (279/892-93), *Ensâbü'l-eşraf*, tahk.: Muhammed Hamidullah, Dâru'l-ma'ârif, Kahire 1959, c. I, s. 275.

17 Şaban Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, İsar Vakfı Yay. İstanbul 2008, s. 151, 273.

18 Çelebi, age, c. 39, s. 99.

19 Krş. İbn Manzur, “b-l-s” md.

20 İlyas Şanlı, *Kur'an'a Göre Şeytanın İnsanı Aldatma Yöntemleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1999, s. 24.

21 el-A'râf 7/12; KK, el-Hicr 15/27; Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (241/855), *Müsned*, Çağrı Yay. İstanbul 1992, c. VI, s. 153, 168; Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (261/875), *el-Câmi'u's-sahih*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, “Zühd”, s. 60.

İblis'in rolüne ilişkin ilk anlatım İbn Sa'd'ın Tabakat'ında²² görülmektedir. İbn Sa'd sonrası (Mesûdî hariç)²³ tüm tarihçilerin konuyu aktarımı İbn Sa'd'ın anlatımı ile uyumludur. Rivayetin kaynağı İbn Abbas'tır. İbn Abbas'ın doğum tarihi itibarıyla²⁴ bu olaylara şahit olması mümkün değildir. İbn Sa'd rivayeti şöyle vermiştir.

“Allah Resülü Hacer-i Esved'i yerleştirdiği sırada Necidli bir adam Hacer-i Esved'i bağlaması için Hz. Peygambere bir taş vermek istedi. Ancak Abbas b. Abdülmuttalib buna itiraz etti ve taşı kendisi verdi. Allah Resülü de Hacer-i Esved'i onunla bağladı. Necidli adam buna öfkeleni ve dedi ki: şerefli, akıllı ve zengin bir topluluk, yaşı küçük ve malı az bir adama güvenip en değerli işlerinde onu kendilerine başkan yapmışlar, kendilerine hizmet ediyormuş gibi! Vallahi o, onları gruplara ayıracak, aralarındaki şan ve şerefi paramparça edecek. Denildi ki o İblis'tir.”

İlk beş asır Siyercilerinin büyük bir çoğunluğunun²⁵ işaret ettiği Ka'be hakemliğinde sadece İbn Sa'd,²⁶ Ezrakî²⁷ ve Belazûrî²⁸ “Necidli bir ihtiyarın itirazı” kaydını düşmüştür. Her üç kaynakta da bir söylenti olarak bu ihtiyarın İblis olduğu değerlendirilmiştir. Mesûdî ise bu yaşlının Kureyş'ten biri olduğunu dile getirmiştir. Mesûdî ayrıca İblis meselesinde onun Kureyş'ten ölmüş birinin suretinde görüldüğünü düşünenler olduğunu söylemiştir.²⁹

22 İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî (230/845), *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebir*, tahk.: Servet Ukkâş, Kahire, 1992. c. I, ss. 69-70.

23 Mes'ûdî, Ebû'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Mes'ûdî el-Hüzeli (345/956), *Mürûcü'z-zeheb ve meâdinü'l-cevher*, tahk.: Abdülemir Ali el-Mühenna, Beyrut 1991/1411, c. II, s. 288.

24 İsmail Lütfi Çakan – Muhammed Eroğlu, “Abdullah b. Abbas b. Abdülmuttalib”, *DİA*, c. I, ss. 76-79.

25 İbn İshak, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hiyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî (151/768), *el-Mübtedei ve'l-meb'as ve'l-megâzi*, tahk.: Süheyl Zekkar, Dâru'l-fikr, Beyrut 1978/1398, s. 111; İbn Hişam, I, 197; İbn Sa'd, I, 69; Halife b. Hayyat, Ebû Amr Halife b. Hayyât b. Halife eş-Şeybânî el-Basrî (240/854-55), *et-Târîh*, tahk.: Ekrem Ziya Umerî, Dâru tayyibe, Riyad 1985/1410, c. I, s. 69; el-Belâzûrî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzûrî (279/892-93), *Ensâbü'l-eşraf*, tahk.: Muhammed Hamidullah, Dâru'l-ma'ârif, Kahire 1959, c. I, s. 100; Ya'kûbî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih el-Ya'kûbî (292/905'ten sonra), *Târîhu'l- Ya'kûbî*, Beyrut 1995, c. II, s. 19; et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (310/923), *Târîhu'l-ümem ve'l-mülük*, Dâru't-türas, Beyrut 1387, c. II, s. 282; el-Mes'ûdî, II, 288; Beyhakî, c. II, s. 56.

26 İbn Sa'd, I, ss. 69-70.

27 Ezrakî, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed el-Ezrakî (250/864), *Ahbaru Mekke*, tahk.: Rüşdi Salih, Dâru'l-Endelüs, Beyrut, ty. c. I, s. 164.

28 Belazûrî, age, c. I, s. 100.

29 Mesûdî, age, c. II, s. 288.

Ka'be hakemliğine yer vermesine rağmen İblis ve Necidli ihtiyar meselesine işaret etmeyen ilk dönemden İbn İshak, İbn Hişam, Vakidî, Halife b. Hayyat, İbn Habib, İbn Kuteybe, Ya'kubî ve Taberî gibi siyerci ve tarihçilerin varlığına işaret etmeliyiz. Hz. Peygamber'in risâlet öncesi hayatını ele alan yakın dönem bazı çalışmalarda da³⁰ konuya işaret edilmesine lüzum görülmemiştir. Bununla birlikte Mehmet Azimli, müstakil bir başlıkla meseleyi ele almış ve rivayetin Necidliler aleyhine uydurulmuş olduğu tespitini yapmıştır.³¹ Necidli İhtiyar meselesini daha sonra Son Akabe Biati ve Hicret ana başlığında tekrar ele alan Azimli, düşman toplumların birbirleri aleyhine hadis uydurmalarını³² delil göstermiş ve bu bağlamda Necidli İhtiyar rivayetinin de böyle değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir.³³ Ancak Kureyş ile Necid ya da Haşimîler ile Necid arasında ne gibi bir düşmanlığın olduğuna dair açıklama ve yorumda bulunmamıştır.

Konuyla ilgili bizim yaklaşımımız ise şöyledir. Necid denildiği zaman Orta Arabistan'ın yüksek bölgeleri ve çöl nitelikli geniş coğrafyası akla gelir.³⁴ Bunun mukabili ise Tihame'dir. Tihame deniz sahili boyunca uzanan şeride verilen isimdir.³⁵ Bir anlamda dağlı-ovalı algısının mevcut olduğunu düşünebiliriz. Necid ile Tihame arasında yaşam ve kültür farkları nedeniyle bir ayrılık ve rekabet olduğu aşikârdır. Necidliler inatçı, asi ruhlu kaba olarak vasfedilebilir.³⁶ Yeme içme alışkanlıkları da Tihame ile pek uyumlu olmadığı gibi Tihameliler Necidlilerin kimi alışkanlıklarından tiksinimektedir.³⁷ Bu arada coğrafi nedenlerle İlk Müslümanların doğal olarak Tihame'den olması düşünüldüğünde rekabete dini olgular da dâhil olmuş ve Müslümanların hafızasında Necidle ilgili pek de olumlu imaj gelişmemiştir. Peygamberlik iddiasında bulunan yalancı Müseylime bu bölgeden çıkmış ve ilk Ridde

30 Ramazan Boyacıoğlu, "Hz. Muhammed'in Vahiy Öncesi Dönemi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001, c. V, sayı: 1, ss. 5-22; Bünyamin Erul, "Hz. Peygamber'in Risalet Öncesi Hayatına Farklı Bir Yaklaşım", *Diyanet İlmî Dergi [Diyanet İşleri Reisliği Yıllığı] Peygamberimiz Hz. Muhammed (SAV) özel sayısı*, 2003, sayı: Özel Sayı, ss. 33-66.

31 Mehmet Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2013, s. 107.

32 Sadık Cihan, *Uydurma Hadislerin Doğuşu ve Sosyo-Politik Olaylarla İlgisi*, Samsun 1997, s. 110.

33 Azimli, age, s. 196.

34 Zekeriya Kurşun, "Necid", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, ss. 491-493.

35 Elnure Azizova, "Tihame", *DİA*, İstanbul 2012, XLI, ss. 153-154.

36 Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî (204/820), *Müsned*, tertib: Muhammed Abid Sindi, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1951, c. I, s. 169; Abdürrezzak, III, s. 522.

37 Hz. Peygamber'e sunulan pişirilmiş keler örneğinde olduğu gibi, bk. Buhârî, "Et'ime", s. 10.

hareketlerinin de merkezi yine Necid olmuştur.³⁸ Bi'r-i Ma'ûne vakasında yine Necidliler ön plandadır.³⁹ Hz. Peygamber Dahhak b. Süfyan'ı kendi kabilesine davet için göndermek istediğinde, Hz. Ömer buna engel olmak istemiş ve Necidlilerin onu öldürebileceğini söyleyerek Hz. Peygamber'i ikna etmiştir.⁴⁰ Hz. Peygamber'in Necidli dört kişiye ganimetten pay vermesi de büyük tepki çekmiştir ki⁴¹ bu algının mezkûr tepkide etkili olduğu düşünülebilir. Anlayabildiğimiz kadarıyla kaynaklarımızda iki vaka ki bir diğeri ilerleyen bölümlerde ele alınacaktır, Necidli bir ihtiyar meselesi, Tihame bölgesinde tanınmayan bir kişinin Necidli olabileceğinin değerlendirilmesi ile ortaya çıkmıştır. Olumsuz görünümü nedeniyle çölden ve dağlık yerden gelmiş olması, Necidli olarak yorumlanmasını kolaylaştırmıştır. Şeytan bağlantısının ise Tihamelilerin Necidlilere dair bir algısını yansıtmaya sebebiyle kurulduğunu söyleyebiliriz: Özellikle bu olumsuz rol Hz. Peygamber'e karşı olunca Şeytan kavramının rahatlıkla kullanılabilirliğini söylemek mümkündür. Tüm bu veriler göz önüne alındığında, Hz. Peygamber'in Risâlet öncesi hayatında, onun Kureyş içindeki saygınlığının anlaşılmasında önemli bir veri olarak kabul edilebilecek Ka'be hakemliğine, Kureyş veya orada bulunanlar içinden bir itiraz gelmiş olabileceği ancak itiraz eden kimsenin İblis olduğu yönündeki rivayetin, Hz. Peygamber'in sorunu çözmesine karşı çıkmanın çirkinliğini vurgulamak için ortaya konulmuş bir yorum olduğu düşünülebilir. Bu değerlendirmeye mehzaz olan hususlar şunlardır:

- Rivayet İbn Abbas'tan gelmiş olup onun yaş itibarıyla bu olayların içinde olması mümkün değildir.
- Rivayet özellikle Siyer kaynakları içinde sınırlı bir karşılık bulmuştur.
- Mesûdî rivayeti, itirazın Kureyş içinden geldiğini düşünmemize kaynaklık edebilecek durumdadır.
- Rivayetteki aktör Kureyş dışından bir yabancı olsa bile coğrafyanın durumu dikkate alındığında bunun Necidli olmasının değerlendirilmiş olabileceği ve Şeytanla ilgisinin ise oynadığı rol münasebetiyle kurulduğu söylenebilir.

38 Ahmet Önkal, "Müseylimetü'l-kezzab", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, ss. 90-91.

39 Vakidî, age, c. I, s. 346.

40 İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî el-Basrî (262/876), *Târîhu'l-Medîneti'l-Münevvere*, tahk.: Fehim Muhammed Şeltut, Cidde 1399, c. II, s. 598.

41 Buhârî, "Tevhid", 23; Beyhakî, c. VI, s. 426.

- Rivayet konuyla ilgili çalışma yapan yakın dönem araştırmacılarınca da eleştirilmiş ve reddedilmiştir.

Son Akabe Biati'nde Şeytan

620-622 yılları arasında Mescid-i Haram'a yakın bir mesafede ve Mina sınırları içinde olan Akabe mevkiinde Hz. Peygamber'le yapılan ve üç yıllık bir süreci ifade eden buluşmalar silsilesi neticesinde varılan sözleşmeler Akabe Biatleri olarak anılmaktadır.⁴² Akabe buluşmaları üç defa gerçekleşmiştir. Ancak kimi kaynaklar ilk buluşmayı biat olarak değerlendirmediklerinden olsa gerek ikinci ve üçüncü buluşmaya referansla Birinci Akabe, İkinci Akabe şeklinde isimlendirme yapmışlardır.⁴³ Bununla birlikte kimi Siyer müellifleri her üçünü de biatler bağlamında değerlendirip makalemiz çerçevesine dahil etmiş olduğumuz son buluşmayı Üçüncü Akabe olarak değerlendirmişlerdir.⁴⁴

Akabe Biatleri gözden ırak bir şekilde ve tercihen Müslümanların olduğu ortamda gerçekleştirilmiştir. Son Akabe Biati'nde Mekkeli müşriklerden Abbas b. Abdülmuttalib⁴⁵ ve Medineli müşriklerden Cabir b. Abdullah'ın babası Abdullah b. Amr da henüz Müslüman olmadıkları halde hazır bulunmuşlardır.⁴⁶ Rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla gizliliğe önem verilen bu ortamın deşifre edilmesi ile ilgili bir bağlamda Şeytanın rolüne işaret edilmiştir.

Son Akabe buluşmasında görüşmeler tamamlanıp biat gerçekleştiğinde İbn Hişam⁴⁷ ve İbn Sa'd'ın⁴⁸ yer verdiği Ka'b b. Mâlik'in anlattığı şekliyle "Akabe'de biat ettiğimiz zaman Şeytan daha önce hiç duymadığım yüksek bir sesle şöyle bağırdı: "Ey insanlar, zemmettiğiniz kişi ve beraberinde olanlardan haberiniz yok mu? Sizinle harb etmek üzere toplandılar." Bunun üzerine

42 Ahmet Önkal, "Akabe Biatları", *DİA*, Ankara 1989, c. II, s. 211.

43 İbn Hişam, age, c. II, s. 68.

44 İbn Seyyidinnâs, Ebü'l-Feth Fethuddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ya'merî (734/1334), *Uyûnü'l-eser fi fünûni'l-megâzi ve's-şemâil ve's-siyer*, Talik: İbrahim Muhammed Ramazan, Dâru'l-kalem, Beyrut 1993/1414, I, 11; Zürkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilbâkî b. Yûsuf ez-Zürkânî, *Şerhu'l-Mevâhibi'l-ledünniyye (İşrâku mesâbilî's-sîreti'n-nebeviyye bi-mezci es-râri'l-Mevâhibi'l-ledünniyye)*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 1996/1417, c. II, s. 79.

45 Belazûrî, c. I, s. 290.

46 Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî (748/1348), *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, (muhtasar) tahk.: Hisamüddin el-Kudsî, Darü'l-kütübi'l-ilmiyye, Dımaşk1988/1409, s. 203.

47 İbn Hişam, c. II, s. 68.

48 İbn Sa'd, c. I, ss. 172-173.

Hız. Peygamber: “Bu Ezebbü'l-Akabe'dir. İbnü'l-Ezyeb'tir. İştıyor musun ey Allah'ın düşmanı? Şimdi senin hakkından gelirim.” şeklinde tercüme edilebilecek sözleri söylemiştir. Bu hadiseye yer veren müelliflerin tamamı Ezebbü'l-Akabe'nin Şeytan anlamına geldiğini belirtmişlerdir.⁴⁹ Süheylî bu ifadenin cin anlamına geldiğini söylemiştir.⁵⁰ Bununla birlikte Son Akabe Biati'ne yer verdiği halde Şeytanla ilgili bir bağlantıya değinmeyen müellifler de mevcuttur.⁵¹ Yine bazı müellifler Şeytan meselesine değinmiş olmakla beraber Şeytan kavramını ifadede kullanılan Ezebbü'l-Akabe kelimesine yer vermemiştir.⁵² İblis ve Şeytan kelimesinin bu bağlamdaki rivayetlerde eş anlamlı kullanılmış olduğunu da söylemek gerekir. Kimi müellifler her iki kelimeyi de burada kullanmışlardır.⁵³ Makdisî ise Şeytan veya İblis kelimesini kullanmaksızın Ezebbü'l-Akabe ifadesine yer vermiştir.⁵⁴

49 İbn Hişam, c. II, s. 68; İbn Sa'd, c. I, ss. 172-173; Taberî, c. II, s. 239; Ebû Nuaym, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî (430/1038), *Delâilü'n-nübüvve*, Muhammed Ravas Kalacı-Abdülber Abbas, Dâru'n-nefâis, Beyrut 1986/1406, c. I, 306; Beyhakî, c. II, s. 206; Süheylî, c. IV, ss. 78-79; İbn Seyyidinnâs, c. I, 192; Zehebî, s. 206; İbn Kayyım, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyüb ez-Zürâi ed-Dimaşkî el-Hanbelî (751/1350), *Zâdü'l-meâd fi hedyi hayri'l-ibâd*, Müessesetü'r-risale, Beyrut, 1994/1415, c. 1, s. 192; İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî eş-Şâfiî (774/1373), el-Bidaye ve'n-Nihaye, tahk.:Komisyon, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut ty, III, 162; Şamî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf es-Sâlihî eş-Şâmî eş-Şâfiî (942/1536), *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fi sîreti hayri'l-ibâd (es-Sîretü'ş-Şâmiyye)*, tahk.: Adil Ahmed b. Abdülmevcud-Ali Muhammed el-Muavviz, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1993/1414, III, s. 206; Diyarbekrî, Kâdî Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasen ed-Diyârbekrî, (990/1582) *Târihu'l-hamîs fi ahvâli enfesi nefîs*, Dâru Sadır, Beyrut ty, c. I, s. 319; Halebî, c. II, s. 179.

50 Süheylî, IV, 77-80.

51 Belazûrî, I, 290; Ya'kûbî, II, 38; İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelûsî el-Kurtubî (456/1064), *Cevâmi'u's-sîre*, Dâru kütübî'l-ilmîyye, Beyrut ty., s. 69; İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber en-Nemerî (463/1071), *ed-Dürer fi'ihisâri'l-megâzi ve's-siyer*, tahk.: Şevki Dayf, Darü'l-mearif, Kahire 1403/1983; c. I, s. 58; İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî (597/1201), *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, tahk.: Muhammed Abdüladir Ata-Mustafa Abdülkadir Ata, Dâru kütübü'l-ilmîyye, Beyrut 1992/1412, c. II, s. 610; Makrîzî, Ebû Muhammed (Ebü'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed el-Makrîzî (845/1442), *İmtâ'u'l-esmâ' bimâ li'r-resûl mine'l-ebnâi (enbâi) ve'l-ahvâl ve'l-Hafede ve'l-metâ'*, tahk.: Muhammed Hamid en-Nümeysî, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1999/1420, c. I, s. 55; Semhûdî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Abdillâh b. Ahmed b. Alî el-Hasenî es-Semhûdî (911/1506), *Vefâü'l-vefâ bi-ahbârî dâri'l-Mustafâ(nşr. Kâsım es-Sâmerrâi)*, Beyrut 1422/2001; c. I, s. 182; Zürcânî, c. II, s. 79.

52 İbn Sa'd, c. I, 172; İbnü'l-Esîr, c. II, 100; İbn Haldûn, c. II, s. 349.

53 Ebû Nuaym, I, 306; Süheylî, IV, s. 79; Şamî, III, s. 206; Halebî, c. II, s. 179.

54 el-Makdisî, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî (620/1223), *er-Rikka ve'l-bükâ*, tahk.: Muhammed Hayr Ramazan Yusuf, Dâru'l-kalem, Dimaşk 1994/1415, s. 126.

Kaynakların ittifakla belirttiği üzere Son Akabe Biatı'ne yetmiş kişiden fazla Medineli bir grup katılmıştır. Ka'b b. Mâlik de bunlardan biridir. Ancak her nedense bu konu ile ilgili rivayet, sadece Ka'b kanalıyla bize gelmiştir. Bu kadar yaygın bir vakanın sadece tek kanaldan aktarılması muhteva ile ilgili soru işaretlerinin oluşmasına neden olmaktadır. Sahabe ileri gelenlerinin de olduğu bu vakada, İbn Hişam'da⁵⁵ ifade edilmekle birlikte İbn Sa'd'ın⁵⁶ yer vermediği Ezebbü'l-Akabe ifadesi, Hz. Peygamber'e atfedilen bir söz olmasına rağmen bu ifadeye Ahmed b. Hanbel⁵⁷ dışında hiç kimsenin yer vermemesi soru işaretlerini artırmaktadır. Yine İbn Sa'd'ın ifadesine göre konuyla ilgili ravilerin ifadelerinin birbirine tedahül ettiği de önemli bir tespittir. Böylece birçok kaynaktan gelen haberler tek metin haline getirilmek suretiyle telifke gidilmiştir.⁵⁸

Hz. Peygamber davetini Medine'den gelen geniş katılımlı heyete ulaştırmış ve biat gerçekleşmişti. Gizlice yapılmaya çalışılan⁵⁹ biatin Kureyş muhbirleri tarafından tespit edilerek ifşa edilmesi üzerine bu ifşayı yapan kişiyi Ka'b b. Mâlik Şeytan olarak yorumlamıştır. Durumu ifşa eden ve Ka'b'ın Şeytan olarak tavsif ettiği kişiyi Hz. Peygamber tehdit etmiş ve "yanına gelirim hesabını görürüm" diyerek onu uzaklaştırmak istemiştir. Nitekim Abbas b. Abdülmuttalib olayla ilgili olarak, sürekli gizliliği tavsiye edip "Üzerimizde bizi takip eden gözler var." demiştir.⁶⁰ Zaten olayı aktaran Kab b. Mâlik, yüksek sesle bağırarak kimsenin Şeytan olduğunu kendisi belirtmekte olup bu konuda neredeyse hiç ihtilaf yoktur. Dolayısıyla Şeytan olduğuna dair iddia Ka'b'a aittir. Ardından bu kişinin Ezebbü'l-Akabe olduğu tespiti rivayete göre Hz. Peygamber tarafından yapılmaktadır. Ancak Hz. Peygamber bu kelimeyi açıklamamıştır. İzb ve Ezeb kelimesi ile ilgili analizlerden anlaşıldığı kadarıyla kısaca ve görünüşü hoş olmayan hatta kurnaz olan kimselere bu isim verilmektedir.⁶¹ Hz. Peygamber de zaten Müslümanların bu durumunu ihbar

55 İbn Hişam, age, c. II, s. 68.

56 İbn Sa'd, age, c. I, s. 173.

57 Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (241/855), *Müsned*, Çağrı Yayınları İstanbul 1992, c. III, s. 462; el-Heysemî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî (807/1405), *Mecma'u'z-zevâid ve menba'u'l-fevâid*, tahk.: Hüsamüddin Kudsi, Kahire 1994/1414, c.VI, s. 45.

58 Krş. Öz, *İlk Siyer Kaynakları*, s. 81, 299.

59 Belazûrî, age, c. I, s. 290.

60 Belazûrî, age, c. I, s. 290.

61 Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî (817/1415), *Tacu'l-arus min cevahiri'l-kamus*, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, ty. by. "e-z-b" , İbn Manzûr, "e-z-b"

edip ortaya döken kimsenin durumunu yorumladığını söyleyebiliriz. Deşifre olmanın verdiği telaş ortamında Abbas b. Nadle güven vermek amacıyla “Ey Allah’ın Resulü istersen Mina’yı kılıçlarımızla doldururuz.”⁶² demek ihtiyacı duymuştur. Hz. Peygamber de korkulacak bir durum olmadığını ve herkesin işinin başına dönmesini ve böyle birşeyle emrolunmadıklarını ifade etmiştir.⁶³ Olayların bu sıralaması makul bir izah tarzını bize vermekte ve konunun açıklığa kavuşmasını sağlamaktadır. Hz. Peygamber’in Şeytan kelimesini kullanmaksızın işaret ettiğine dair rivayeti göz önüne alsak bile onun Şeytan kelimesi ile bazı azılı düşmanları kastettiğine dair örnekleri bulmak da Siyerde mümkündür. Belazûrî’nin ifade ettiğine göre Hz. Peygamber Evs’ten bazı münafıkları sayarken Nebtel b. Haris için “Şeytana bakmak isteyen bu adama baksın” demiştir.⁶⁴ Bu bir yönüyle Hz. Peygamber’in Şeytan ve ilgili kelimeleri kullanırken insanları hedeflediğini düşünmemize zemin oluşturabilecek bir bilgidir. Hz. Peygamber, böyle bir vasfı Nebtel’e Müslümanların meselelerini kâfirlere taşımaları nedeniyle kullanmıştır. Akabe’de de benzer durum olması nedeniyle Şeytan kelimesi kullanılmış olabilir. Hem Ka’b’in hem de Allah Elçisi’nin Kureyş’ten birine mezkûr kelimeleri bu anlamda kullanmış olması mümkündür. Bu noktada zikre değer bir bilgiyi Süheylî vermiştir. Zira bağırان kimsenin Ebu Lübeyna olduğunu bizzat Hz. Peygamber’in ifade ettiğini beyan etmiş ve bunun bir uyarı olduğunu, dağılmaları gerektiğini kaydetmiştir.⁶⁵ Halebî’nin dile getirdiği üzere bu bağırان kişinin sesi Münebbih b. Haccac’ın sesine benzetilmiştir.⁶⁶ Halebî, ilgili rivayetlerin hayli fazla ve tuhaf olduğu değerlendirmesini de yapmıştır. Utbe b. Rebia’nın bu seslendirmenin sahibini İblis olarak yorumlaması ise Halebî’nin yorumunu haklı çıkarmaktadır.

Son dönem Siyer yazarlarından Muhammed Gazzâli de Hz. Peygamber’in bağırان kimseyi Şeytan olarak tavsif etmesinin imkansızlığını ve diğer rivayetlerin itibara değer olmadığını belirtmiştir.⁶⁷ Nihayet Akabe biatlerinde Müslümanların Hz. Peygamber’le yapmış oldukları biatleşmede, Şeytanca bir iş yapış durumu ilan eden bir Kureyşlinin olduğunu söylemek mümkündür.

62 İbn Hişam, age, c. II, s. 68.

63 İbn Sa’d, age, c. I, s. 172.

64 İbn Hişam, c. I, s. 521; Belazûrî, c. I, s. 275; İbn Hazm, s. 98; İbn Abdilber, c. I, s. 307; Süheylî c. IV, s. 210; Makrîzî, c. I4, s. 348; Şamî, c. I, s. 426; Halebî, c. II, s. 165. Benzer bir örnek için bk. Semhudî, c. I, s. 208; Burada Evs ve Hazrec’in arasını bozmak isteyen ihtiyar için şeytan tavsifi yapılmaktadır.

65 Süheylî, age, c. IV, ss. 77-80.

66 Halebî, age, c. II, s. 25.

67 Muhammed Gazzali, (1416)*Fıkhu’s-sîre*, Dâru’l-kalem, Dimaşk 1427, s. 164.

Dâru'n-Nedve'de İblis

Siyer rivayetlerinde İblis'in rolüne dair anlatımlardan biri de Akabe Biatleri sonrasında ve Medine hicretinin hemen öncesinde Kureyş'in Hz. Peygamber hakkında Dâru'n-Nedve'de yaptığı istişare bağlamında zikredilmiştir.

Kureyş ileri gelenleri, Hz. Peygamber'in özellikle son üç yılda gelişen Akabe Biatleri ile durumunun güçlendiğini ve farklı coğrafyalardan destek bulduğunu anlayınca, durumu değerlendirmek üzere bir toplantı organize etmişlerdi. Özel gündemli toplanan Kureyş heyeti, Hz. Peygamber hakkında kalıcı neticelere varmak isterken rivayete göre İblis, Necidli bir ihtiyar kılığında heyete dâhil olup çözümler üzerine görüş bildirmiştir. Burada yapılan değerlendirmelerde Hz. Peygamber'in hapsedilmesi, sürgün edilmesi ve nihayet öldürülmesi üzerinde tartışılırken Ebu Cehil tarafından önerilen her kabileden bir savaşçının katılacağı bir suikast ile öldürülmesi ve böylece Haşimoğullarının diyete razı olması ile sonuca ulaşılması fikri üzerinde karar kılınmıştır. Kararın ortaya çıkışında İblis olarak ifade edilen kişinin tasdiki ve desteği etkili olmuştur.

Genel hatları ile aktarmış olduğumuz bu rivayet, ilk olarak İbn Hişam'ın *es-Sire'* sinde İbn İshak kanalıyla aktarılan bir senedle verilmiştir. Senedde iki kişinin kim olduğu belirtilmemiş olup sahabî kanalında İbn Abbas vardır.⁶⁸ İbn İshak'tan konuyu aktaran Siyer müelliflerinin tamamı⁶⁹ rivayeti bu ana özellikleri ile vermişlerdir. İblis ve Şeytan kavramlarının burada da aynı anlamda kullanıldığını söylemek mümkündür.⁷⁰

Dâru'n-Nedve'de yapılan toplantıya ve alınan karara yer verdiği halde odak kavramımız olan Şeytan/İblis kelimesine yer vermeyen müelliflerde vardır.⁷¹ Bu, ilgili müelliflere ulaşan bilgilerin farklılığından ve farklı kanallardan ulaştığı anlamına gelebilir. İbn İshak'ın sadece İbn Abbas kanalıyla verdiği haberleri kullanan kaynaklar Dâru'n-Nedve'de heyete rehberlik edip onları kışkırtan ve yönlendiren unsur olarak Şeytan ve İblis

68 İbn Hişam, age, c. II.

69 İbn Hişam, c. II, İbn Sa'd, c. I, s. 109; Belazûrî, c. I, s. 307; Taberi, c. II, s. 448; İbn Hibbân, s. 125; Ebû Nuaym, c. I, s. 200; Beyhakî, c. II, s. 467; Süheylî, c. IV, s. 122; İbnü'l-Cevzî, c. II, ss. 171-172; İbn Seyyidinnâs, c. I, s. 205; Zehebî, s. 216; İbn Kayyım, c. III, s. 45; İbn Kesîr, c. II, s. 175; Semhudî, c. I, s. 185; Kastallânî, c. I, s. 167; Şamî, c. III, s. 231; c. I, s. 322; Halebî, c. II, s. 34; Zürcânî, c. II, s. 94.

70 Belazûrî, c. I, s. 307; Beyhakî, c. II, s. 467; Zehebî, s. 216.

71 Ya'kûbî, c. II, s. 39; Maverdî, c. I, s. 95; İbn Abdilber, s. 79; İbn Haldûn, c. II, s. 421; Makrîzî, c. VIII, s. 328.

kavramına işaret etmişlerdir. İbn İshak dışında ve İbn Abbas kanalından farklı yolla gelen rivayetlerde ise Şeytan/İblis olgusuna yer verilmemiştir. Nitekim Urve kanalıyla gelen rivayet böyledir. Zehebî'nin verdiği Urve rivayetinde mezkûr ayrıntılar mevcut değildir.⁷²

Şeytan olarak yorumlanan ve Necidli ihtiyar şeklinde tanıtılan kişi ile ilgili de sorunlu anlatımlar olduğunu belirtmek gerekir. Her şeyden önce özel kişilere tahsisli ve gizli yapılan bir toplantıya kimsenin tanınmadığı birinin alınması normal karşılanamaz.⁷³ Burada Necidli ihtiyar rolündeki kişinin isminin gizlenmiş olma ihtimali söz konusudur. Ayrıca bu kişinin kimi kaynaklarda güzel ve iyi giyimli olduğu belirtilirken,⁷⁴ bazı kaynaklarda ise perişan bir halinin olduğu ve çirkin görünümüne sahip olduğu kaydı düşünülmüştür.⁷⁵ Olumlu görünüm yorumu ile o meclise layık olduğu vurgulanmak istenmiş; olumsuz özelliklerin zikri ile ise kimseye zarar verme ihtimalinin olmadığı vurgusu yapılmış olsa gerektir.

Meselenin vuzuha kavuşmasında Maverdî'nin vermiş olduğu bir bilgi yararlı olabilir. Maverdî, Dâru'n-Nedve'de Hz. Peygamber'in öldürülmesi için teşvik edenin Nadr b. Haris olduğu tespitini yapmıştır.⁷⁶ Nadr b. Haris hakkında "Kureyş'in şeytanlarından biridir." denilmiştir.⁷⁷ Nadr gibi Kureyş'e mensup kimi kişilere Müslümanlara yaptıklarına binaen Şeytan, İblis gibi vasıflar atfedilmiştir.⁷⁸ Burada da aynı şekilde olumsuz rol oynayan ve gerek Hz. Peygamber gerekse Müslümanlar hakkında aleyhte davranışlar içine girip sözler sarf edenlere aynı muamelenin yapılmış olduğunu söylemek mümkündür. Bu vakalar aktarılırken ravilerden veya müelliflerden kaynaklı olarak ilgili kişilerin gerçek kimliklerinden hareketle üstlendikleri role göre vasıflar aldıkları söylenebilir. Bunu müellifler de yapmış olabilir. Bu gerekçelerle olsa gerek Ahmet Önkal bu rivayetlere itibar edilmemesi gerektiğini vurgulamıştır.⁷⁹

72 Hemedanî, Ebü'l-Hasen Kâdî'l-kudât Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdülcebbâr el-Hemedânî (415/1025), *Tesbitü delailü'n-nübüvve*, Dâru Mustafa, Kahire yy., c. II, s. 464; Maverdî, c. I, s. 95; Zehebî, s. 215.

73 Adnan Demircan, *Nebevi Direnış Hicret*, İstanbul 2000, s. 110; Azimli, s. 195.

74 İbn Hişam, age, c. II, s. 144.

75 İbn Sa'd, age, c. I, s. 214.

76 Maverdî, age, c. I, s. 95.

77 İbn Hişam, c. I, s. 399; Şamî, c. II, s. 45.

78 Kays b. Eslet de bunlardan biridir. Bk. İbn Hişam, c. I, s. 282.

79 Ahmet Önkal, "Hicret", *DİA*, İstanbul 1988, c. XVII, s. 460.

Bedir Savaşında Şeytan

Bedir Savaşı, İblis'in Siyerde rol kaptığına dair anlatımların yer aldığı bir başka tarihi vakadır. Son Akabe Biati nihayetinde savaşa izin verilmesi ile⁸⁰ daha net bir şekilde açığa çıkan Müşriklerle savaş ortamında⁸¹ Hz. Peygamber, içinde Müslümanlara ait gasp edilmiş malların da olduğu⁸² Müşriklere ait kervanı hedefe alan bir girişimde bulunmuştu. Savaş beklenmeyen bu seferde,⁸³ gönüllülerden oluşan ordu, müşriklerle karşı karşıya kalmış ve savaşmıştır. Savaş Müslümanların galibiyeti ile neticelenmiştir.

İblis'in bu savaşdaki rolüne dair rivayetler ise, Müşrikler cenahında varid olmuştur. Rivayetlere göre Bedir Savaşı sürecinde Sürâka b. Mâlik'in merkezde olduğu iki basamaklı bir anlatım söz konusudur. İlk olarak Sürâka, savaş öncesi bu süreçte savaşı teşvik eden ve Kureyş'in kaygılarını gideren konuşmalar yapmıştır.⁸⁴ Kureyş, kervanı hedefe alan Müslümanlara karşı savaş hazırlıklarını tamamlayıp yola çıkmak üzere iken Benî Bekr b. Kinâne el-Müddic kabilesi ile aralarındaki kan davasını hatırlamışlar ve Benî Bekr'in arkadan bir saldırı yapmasından endişe etmişlerdir. Sürâka ise Benî Bekr'in eşrafından olması münasebetiyle onlara bir anlamda eman vermiş ve böyle bir saldırının olmayacağına dair güvence sağlamıştır. İkinci olarak savaş devam ederken işin zorluğunu gördüğünde desteğini çekmiş ve savaş meydanından ayrılmıştır. Ebu Cehil, Sürâka'nın ayrılma sebebini Hz. Peygamber'le olan anlaşmasına bağlamış ve onun ayrılmasının kendi ordusunu etkilememesi için çaba sarf etmiştir. Bu noktaya kadar gayet normal tarihsel bir anlatımı ifade eden rivayet, yıllar sonra yeniden yorumlanmıştır. İşte bu yaşananlarda Sürâka'nın gerçekte İblis olduğu ve tecessüm/tasavvur/temessül etmesi kimi müelliflerin ifadesine göre icma⁸⁵ derecesinde kaynaklara yansımıştır. Bedir Savaşından sonra tek seferde nazil olup⁸⁶ yaşananları tasvir eden Enfal suresi

80 İbn Hişam, c. II, s. 84.

81 Cafer Acar, "Risalet Dönemi Savaşlarının Başlamasında Mekke Döneminde Müslümanlara Yönelik Saldırıların Rolü", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. II, Sayı: 1, Yıl: 2014/1, s. 49.

82 Şamî, c. IV, s. 22.

83 İbn Hişam, c. II, s. 188.

84 İbn İshak, s. 305; Vakidî, c. I, s. 31-33; İbn Hişam, c. II, s. 188; Belazûrî, c. I, s. 353; Taberî, c. III, s. 39; Beyhakî, c. III, s. 78, 111; Kadı İyaz, c. II, s. 278; Süheyfî, c. IV, s. 141; İbnü'l-Cevzî, c. II, s. 660; İbnü'l-Esîr, c. II, s. 130; İbn Seyyidinnâs, c. I, s. 287; Zehebî, c. II, s. 94; İbn Kayyim, c. III, s. 162; İbn Kesîr, c. II, s. 258; Makrîzî, c. I, s. 105; Kastallânî, c. I, s. 217; Şamî, c. IV, s. 22; Diyarbekrî, c. I, s. 370; Halebî, c. II, s. 201; Zürkânî, c. II, s. 287.

85 Şamî, c. IV, s. 22; Diyarbekrî, c. I, s. 370.

86 İbn Hişam, c. II, s. 233.

ile birleştirilmiştir. Rivayetlerin genel anlatımı Enfal Suresindeki⁸⁷Şeytan anlatımları ile uyumlu bir tarih kurgusu sunmaktadır.

Konuyu Tefsir kaynakları açısından ele alan Abdülkadir Erkut,⁸⁸alandaki rivayetlerin sadece İbn Abbas'tan geldiğini, İbn Abbas'ın tefsirde mecazi anlamları tercih eden bir üsluba sahip olması nedeniyle ona ait bir rey tefsiri olduğu değerlendirmesini yapmıştır. Mümkün ve değerli bir yaklaşım olmakla birlikte rivayetin İbn İshak kaynaklı olduğu ve konuya yer veren tüm Siyer kaynaklarının İbn İshak'a referansla bu rivayeti verdikleri dile getirilmemiştir. Ayrıca Urve b. ez-Zübeyrde bu hadisenin rivayetlerinden biri olarak yer almıştır.⁸⁹ İbn İshak, gelen bütün rivayetleri birleştirip⁹⁰ yeni bir anlatım ortaya çıkarmıştır. Sonraki müellifler de İbn İshak'a tabi olmuştur. Rivayeti Musa b. Ukbe ve başkalarından aktaran müellifler ise İblis rolüne işaret etmemiştir.⁹¹Sürâka'ya bu yaptıklarının hesabı sorulmak istendiğinde onun bu işlerden haberinin olmadığına dair beyanlarda bulunması üzerine mevcut yorumun ortaya çıktığı söylenebilir. Hâlbuki Sürâka'nın ve kabilesinin Kureyş'e destek vermek üzere Bedir Savaşında bulunduğu aşikârdır. Fakat Hz. Peygamber'e söz verdiği ve ondan bir eman aldığı halde bu savaşa katılması başta kendisini ve etrafındakileri rahatsız etmiş olsa gerektir. Bu nedenle savaş ortamı ciddileşince ayrılma iradesi göstermiştir. Bu davranışından dolayı da Ebu Cehil tarafından tehdit edilmiştir.⁹²Sürâka hakkında Şeytan hükmünü veren Haris b. Hişam'a atıfla, Sürâka'nın denize düşerek kaybolduğuna dair anlatımlar ise⁹³makuliyet çizgisinin hayli uzağındadır Azimli bunu Arap muhayyilesinin bir ürünü olarak yorumlamıştır.⁹⁴ Zira Bedir Harbinin yapıldığı yer ile deniz arasında çok uzak bir mesafe vardır. Zaten Muhammed Gazzali de bu bağlamda anlatılanları, gerçeklerden uzak olarak değerlendirmiştir.⁹⁵Şeytanın temessül

87 Enfal, 8;48.

88 Abdülkadir Erkut, "8/el-Enfâl Suresinin 30. Ve 48. Ayetlerinin Tefsiri Çerçevesinde Şeytanın Temessülü ile İlgili İbn 'Abbâs'dan Nakledilen Rivayetler", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [AÜİFD]*, 2015, c. LVI, sayı: 2, ss. 103-132.

89 İbn Hişam, c. II, s. 187.

90 İbn Hişam, c. II, s. 187.

91 İbn Sa'd, c. II, s. 254; Halife b. Hayyat, s. 58; Ya'kûbî, c. II, s. 45; Mesudî, c. II, s. 296; İbn Hibbân, s. 157; İsbahânî, c. I, s. 469; Maverdî, c. I, s. 49; İbn Hazm, s. 84; İbn Abdilber, s. 463; İbn Haldûn, c. II, s. 426; Semhudî, c. I, s. 214; Şamî, c. IV, s. 22.

92 Vakidî, age, c. I, s. 71.

93 Vakidî, age, c. I, s. 75.

94 Azimli, age, s. 266.

95 Gazzali, age, s. 164.

ve tasavvurunun ise bir kanaat olduğu Zürkanî tarafından “bu cumhurun görüşüdür” sözüyle tescil edilmiştir.⁹⁶

Rivayetlere göre Bedir Savaşında İblis rolünde olan sadece Sürâka değildir. İblis’in ordusu konumundaki Şeytanlar da Sürâka’nın kabilesi olan Müdlic kabilesinden adamlar suretinde meydana inmişler ve Müşriklere destek vermişlerdir.⁹⁷ Kureyş’in böyle yorumlaması Benî Bekr kabilesi ile Kureyş arasındaki düşmanlık nedeniyle daha sonraki dönemlerde Müslüman olanların da tesiri ile bir değerlendirme olarak yaygınlaşmıştır diyebiliriz. Mehmet Azimli, bu rivayetleri sadece Sürâka aleyhinde uydurulan haberler olarak değerlendirmiştir.⁹⁸ Ancak Sürâka’nın kendisine ve kabilesine Şeytan yakıştırmayı yapılmasının Kureyş nazarında referansları vardır. Nitekim kabilesi ile Kureyş arasında bir düşmanlık vardır ve düşmana karşı Şeytan vasıflandırması o dönem için anlaşılabilir. Ayrıca Sürâka’nın hicret esnasındaki davranışı ardından verdiği söz ile Bedir Savaşındaki davranışı onun ikircikli tutumunu yansıtmaktadır. Burada Müslümanların Sürâka’ya Şeytan yakıştırmayı yapmadığı bilakis ona karşı söylenebilecek bu vasfı onun üzerinden uzaklaştırmış oldukları yorumu yapılabilir.

Bedir Savaşında İblis’in rolüne dair anlatımlar göz önüne alındığında rivayetin mahiyetine ilişkin şu değerlendirmeleri yapmak mümkündür:

1. Rivayet sadece İbn İshak’ta yer almıştır. O da kendisine ulaşan iç içe rivayetleri birleştirip bir metin meydana getirmiştir. Dolayısıyla eğer rivayetin bu şekli bir yorum olarak kabul edilecekse İbn İshak’ın yorumu demek daha doğru olur.

2. Rivayetin Sahabe tabakasında bulunan İbn Abbas’ın ve Tabiinden Urve b. ez-Zübeyr’in bu olaylara şahit olması mümkün değildir. Yine olayın kahramanı olarak öne sürülen Sürâka ve onu teşhis ettiği söylenen Haris b. Hişam ve Umeyr b. Vehb’in de bu konulara dair hiç rivayette bulunmamaları rivayetin sened yönünden eleştirilmesine neden olarak kabul edilebilir. Umeyr için “Kureyş’in Şeytanlarından bir Şeytan” denilmesi de burada hatırlanmalıdır. Bu Müslüman olmadan önceki davranışları nedeniyledir.⁹⁹

3. Sürâka b. Mâlik ve kabilesi, Kureyş’in kanlısı durumundadır. Düşmana karşı olumsuz vasıflar yakıştırmak bir Arap geleneği olduğundan,

96 Zürkânî, age, c. II, ss. 278-279.

97 Beyhakî, age, c. III, s. 111; İbn Kesîr, c. II, s. 282-3; Şamî, c. IV, ss. 42-44.

98 Azimli, age, s. 254.

99 İbn Hişam, age, c. II, 2 s. 29.

Kureyş'in hem Sürâka için hem de kabilesi için İblis ve Şeytan vasıflarını kullanması sembolik bir kullanım olup temessül şeklinde bir yoruma imkân vermemektedir.

4. İblis'in Sürâka şeklinde temessül etmesi sonraki döneme ait bir yorumdur. Ne Bedir Savaşı esnasında ne de akabinde nazil olan Enfal Suresi sürecinde İblis ve Şeytan yorumu söz konusu değildir. Huneyn sonrası Sürâka Müslüman olduğunda rivayetlere göre Bedir Savaşı üzerine yapılan müzakerelerde Sürâka kendisine yönelik atıfları reddedince bir yorum olarak "öyleyse Sürâka suretinde Şeytan'dı/İblis'ti" ifadesiyle bu hükme varılmıştır. Nitekim Damdam b. Amr el-Gıfari, Ebu Süfyan tarafından kiralanan bir adam olarak Mekkelilere, Kervana yönelik tehdidi haber vermek üzere gönderilmişti. Onun Mekke'ye gelip de devesinin kulaklarını ve burnunu kesmesi, kendi kıyafetlerini bozuk hale getirip bağırması karşısında Umeyr b. Vehb ve Hakim b. Hizam onun için "Bu Damdam değil ancak Şeytandır." ifadesini kullanmışlardır.¹⁰⁰ Sebep ise Kureyş'in kervanı ile ilgili Damdam'ın kendini paralaması arasında bir ilişki kuramamışlardır. Buna öfkelenmişlerdir. Şeytan hükmünü de yine kendileri vermişlerdir. Cüheym b. Ebi's-Salt'ın gördüğü kötü rüya için de aynı yorum yapılmıştır. "Şeytan seninle oynamış." denmiştir.¹⁰¹

5. Hz. Peygamber ve savaşa aktif katılanlardan İblis ve Şeytan tasavvuruna dair bu olaylarla ilgili böyle bir yoruma rastlanılmamıştır.

Tüm bu hususlar göstermektedir ki, Bedir Savaşında Şeytanın temessülü meselesi tamamen olayın üzerinden uzunca bir zaman geçtikten sonra bir yorum olarak gündeme gelmiştir.

Uhud Savaşında Şeytan

Bedir Savaşının müşrikler cenahında oluşturduğu hayal kırıklığı, bir intikam duygusunun Mekke toplumunda oluşmasına neden olmuştu. Bedir'de öldürülenlerin intikamını almak üzere, kurtulan kervandan elde edilen gelirler bu işe tahsis edilmişti. Müslümanlar açısından ağır zararlara da yol açan savaşta Hz. Peygamber yaralanmıştı. Onu yaralayanın İbn Kamîe olduğu belirtilmiştir. Hz. Peygamber savaş sırasında bir çukura düşmüş, bir müddet orada kala kalmıştır. Kendisini bir rivayete göre Ka'b b. Mâlik tanımış ve oradan kurtarmıştır.¹⁰²

100 Vakidî, age, c. I, s. 31.

101 Şamî, age, c. IV, s. 40.

102 İbn Hişam, c. III, s. 108, 112.

Uhud Savaşında İblis'in iki rolünden bahsedilmektedir. Birincisi Hz. Peygamber tarafından Ayneyn tepesine yerleştirilen ve kesinlikle yerlerini terk etmemelerini istediği okçuların, savaşın Müslümanlar lehine geliştiğini görmeleri üzerine ganimet hevesiyle yerlerinden ayrılmaları sonrasında doğan boşluktan yararlanan müşrikler, Müslümanlara ağır zayıat verdimişlerdir. Rivayete göre tam bu sırada İblis, "Muhammed öldürüldü" diye bağırması ve Müslümanların durumunu ağırlaştırmıştır.¹⁰³Müslümanlar iyice dağılmış ve kontrollerini kaybetmişlerdir. Diğer rivayet ise, savaş esnasında Müslümanların parola kullanmayı bir an ihmal edip birbirleriyle savaşmasına neden olan İblis'in "ey Allah'ın kulları arkanızı kollayın" şeklinde bağırması ve akabinde öndeki Müslümanların geriye dönüp arkadaki Müslümanlarla savaşmasını hikaye eden rivayettir.¹⁰⁴Anlaşıldığı kadarıyla İblis'in bu şekilde Müslümanları yönlendirmesi ve iç karışıklıkla Müslümanların birbirilerini kırmaları, sebep boyutuyla izah edilmektedir. Şimdi bu rivayetleri inceleyelim.

"Hz. Peygamber'in öldürüldüğü" haberinin çıkmasına dair ilk rivayet, İbn İshak'ta geçmektedir. Ancak İbn İshak burada bağırmanın "biri" olduğunu ifade etmekte ve herhangi bir şekilde Şeytan ve İblis'e işaret etmemektedir.¹⁰⁵Rivayetin savaşta yer alan Zübeyr b. Avvam'dan nakille gelmesi de kayda değerdir.

Vakidî, Uhud Savaşı ile ilgili tüm anlatılanları bir araya getirdiğini ifade ederek¹⁰⁶ konuya girmiş ve bu alanda ne kadar çeşitlilik varsa dile getirmiştir. Bu bağlamda İblis'in temessül ederek sahabeden Cuâl b. Sürâka kılığında bağırmasını hikâye eden rivayeti¹⁰⁷ veren odur. Sonra da "Şeytan" kelimesini tercih ederek buradaki rolü üstlenenin Ezebbü'l-Akabe olduğu haberini¹⁰⁸ aktarmıştır. Yine Vakidî'de, "Muhammed öldürüldü." haberini bir münafığın söylediği de kaydedilmiştir.¹⁰⁹Rivayete göre bu vesile ile Müslümanların savaş alanını terk edip evlerine dönmeleri murad edilmiştir.

103 Vakidî, c. II, s. 214; İbn Hişam, c. III, s. 105; İbn Sa'd, c. II, s. 270; Beyhakî, c. I, s. 210; Süheylî, c. I, s. 325; İbnü'l-Cevzî, c. II, s. 710; İbn Seyyidinnâs, c. II, s. 19; Zehebî, c. II, s. 180; İbn Kayyım, c. III, s. 177; İbn Kesîr, c. IV, s. 34; İbn Haldûn, c. II, s. 436; Makrîzî, c. I, s. 164; Semhudî, c. I, s. 221; Kastallânî, c. I, s. 240; Şamî, c. IV, s. 196; Diyarbekrî, c. I, s. 429; Halebî, c. II, s. 308; Zürkânî, c. II, s. 387.

104 Beyhakî, c. III, s. 230. Zehebî, c. II, s. 180; İbn Kayyım, c. III, s. 185; İbn Kesîr, c. IV, s. 34; Semhudî, c. I, s. 222; Zürkânî, c. II, s. 412.

105 İbn İshak, s. 307.

106 Vakidî, c. I, s. 199.

107 Vakidî, c. I, s. 232.

108 Vakidî, c. I, s.235.

109 Vakidî, c. I, s. 280; Ya'kûbî, c. II, s. 47.

Bu anlatımların tamamlayıcı unsurları da vardır. İbn Kamî'e'nin Musab b. Umeyr'i öldürüp Hz. Peygamber'i öldürdüğünü zannetmesi ve bunu yüksek sesle duyurması,¹¹⁰ bu süreçte Müslümanların arasında Hz. Peygamber'in öldürüldüğüne dair haberlerin ciddi bir karşılık bulmasına neden olmuştur. Neticede dağılma sürecinin başlaması,¹¹¹ dağınıklığı engellemeye çalışan Enes b. Nadr gibi bazı Müslümanların "O öldürüldü ise Allah bakidir" şeklinde ifadelerle Müslümanları güçlü tutmaya çalışmaları¹¹²bu bağlamda zikredilebilir.

Vakidî'nin Uhud Savaşı ile ilgili gelen haberleri birleştirmek suretiyle sunduğu bu tablodaki sorunlar, sonraki dönemlerde yeni kurgularla aşılmaya çalışılmıştır. Vakidî'nin savaş esnasında işin faili olarak sunmuş olduğu Cuâl b. Sürâka, 9. Asra kadar Siyer müelliflerince bir aktör olarak görülmemiştir. Vakidî'den sonra onun bu rolü ile Makrîzî,¹¹³ Kastallânî,¹¹⁴ Şamî,¹¹⁵ Diyarbekrî¹¹⁶ ve Halebî¹¹⁷ kaydetmiştir. Vakidî'nin kaynaklık ettiği bu yoruma yine muhtemelen Vakidî'nin haber verdiği Cuâl b. Sürâka'nın Uhud öncesi Hz. Peygamber'e "Ey Allah'ın elçisi, bana senin öldürüleceğin haber verildi" rivayeti kaynaklık etmiştir.¹¹⁸Yine ifade edildiğine göre Cuâl'in çirkin ve kötü görünümlü olduğuna dair rivayet¹¹⁹ onun bu işin faili olarak yorumlanmasında etkili olmuştur diyebiliriz. Mamafih Cuâl'in kargaşa ortamında Müslümanlara saldırması, bunun üzerine Müslümanların ona karşılık vermeleri de bu yoruma katkı sağlamış olabilir. Bir başka ihtimal olarak insanların "işte Muhammed öldürüldü diyen budur", diyerek onun üzerine yürümleri ile ilgili anlatım dikkate alındığında Cuâl'in ortalıkta dolaşan Hz. Peygamber'in kaybolduğuna ve öldürüldüğüne dair haberleri söylemesi nedeniyle fitne çıkardığı ve dolayısıyla bu vasfı hak ettiği şeklinde bir değerlendirme olabilir. Dolayısıyla her hâlükârda bir yorum söz konusudur. Mezkûr ithamlar karşısında Cuâl'in yanında bulunan arkadaşları onun böyle bir sözünün olmadığına dair şahitlik etmişlerdir.¹²⁰

110 İbn İshak, 308; Vakidî, c. I, 236.

111 Taberî, c. IV, s. 390.

112 İbn Hişam, c. III, s. 111.

113 Makrîzî, c. I, s. 164.

114 Kastallânî, c. I, 240.

115 Şamî, c. IV, s. 196.

116 Diyarbekrî, c. I, s. 496.

117 Halebî, c. II, s. 308.

118 Vakidî, c. I, s. 214; İbn Sa'd, c. IV, s. 185.

119 İbn Sa'd, c. IV, s. 185.

120 Vakidî, c. I, s. 235.

İblis veya Şeytanın¹²¹ “Muhammed öldürüldü.” şeklinde bağırması meselesine gelince, bu bağırmanın gerçekte İblis veya Şeytan olduğunda tereddüt etmemize neden olacak boşluklar vardır. Vakidî’den sonra Uhud Savaşında Şeytanın rolüne işaret eden İbn Hişam, hem Şeytan kelimesini kullanmıştır hem de son Akabe Biatında zikrettiği Ezebbü’l-Akabe tanımlamasına işaret etmiştir.¹²² Süheyli ise bu konuyu ele alırken mezkur tespitin İbn Hişam’ın yorumu (kavl) olduğunu söylemiştir.¹²³ Zaten İbn Hişam da konuyu ilk anlatımında burada bağırmanın “biri” olduğu tespitini İbn İshak’tan rivayetle yaptıktan sonra onun kim olduğuna dair Şeytan ve Ezebbü’l-Akabe yorumunu “İbn Hişam dedi ki” diyerek yapmıştır. İbn Sa’d hariç¹²⁴ Siyer kaynaklarının çoğu, bağırın kimsenin kim olduğuna dair bir açıklama bağlamında İblis veya Şeytana işaret etmişlerdir.¹²⁵ Kimi müellifler ise savaş ortamında bağırmanın (صائح) kim olduğunu açıklamışlardır. Buna göre Belazûrî, bunu söyleyenin İbn Kamîe isimli müşrik olduğunu belirtmiştir.¹²⁶ İbn Kamîe’nin “Muhammed öldürüldü.” şeklinde beyanının olduğu vakidir. Ancak kaynaklarımız genelde bu sözün müşrikler arasında söylendiğini belirtmektedir.¹²⁷ Hatta Ebû Süfyan bunu teyid etmek için özel araştırma da yapmıştır. Sonuçta İbn Kamîe’nin bir rivayete göre Hz. Peygamber’i yaraladığı ve öldürdüğünü zannettiği ifade edilmiş,¹²⁸ bir rivayete göre de Musab b. Umeyr’i öldürmüş ve onu Hz. Peygamber zannedip “Muhammed’i öldürdüm.” diye bağırıştır.¹²⁹ Her hâlükârda Hz. Peygamber’in öldürüldüğüne dair bir haberin şüyu bulunduğu aşikârdır. Ancak bunu kimin söylediğine dair kaynaklardaki çeşitlilik bizi sonuca ulaştıracak kurguyu bulmamıza imkan sağlayacaktır. Erken dönem kaynaklarından Yakubî, bu şayanın sahibi olarak münafıklara işaret etmiştir.¹³⁰ Ebu Nuaym el-İsbahanî,¹³¹ ve İbnü’l-Esîr,¹³² “insanlar”ın (en-nas), bu şayiayı

121 Bu iki kelime Uhud Savaşı ile ilgili anlatımlarda da birbirinin yerine kullanılmıştır.

122 İbn Hişam, c. III, s. 105.

123 Süheyli, c. I, s. 325.

124 İbn Sa’d, hikâye üslûbuyla “İblis, *Muhammed öldürüldü* dedi ve Müslümanlar ne yapacaklarını şaşırıldılar” demiştir. Bk. İbn Sa’d, c. II, s. 32.

125 Beyhakî, c. I, s. 210; Süheyli, c. I, s. 325; İbnü’l-Cevzî, c. II, s. 710; Zehebî, c. II, s. 177-180; Semhudî, c. I, s. 221; Şamî, c. IV, s. 196; Diyarbekrî, c. I, s. 429; Halebî, c. II, s. 308.

126 Belazûrî, c. I, s. 394; Kastallânî, c. I, s. 240.

127 Vakidî, c. I, s. 246.

128 Vakidî, c. I, s. 285

129 Belazûrî, c.I, s. 393; Taberî, c. IV, s. 390.

130 Ya’kûbî, c. II, s. 47.

131 İsbahanî, c. I, s. 482.

132 İbnü’l-Esîr, c. II, s. 45.

çıkardıklarını belirtmiştir. Bunda özellikle İbn Kamî'nin Hz. Peygamber'i öldürdüğüne dair haberleri Müşriklerle paylaşmasının etkili olduğu anlaşılmaktadır. Şaban Öz, rivayetin bu hale gelmesinde kesin olmamakla birlikte ravi olarak Zührî'nin rolüne işaret etmiş ve onun kimseyi üzmemek amacıyla Şeytan yorumunu tercih ettiğini ifade etmiştir.¹³³

Hz. Peygamber'in öldürüldüğüne dair haberlerin yayılması hakkındaki rivayetler dikkate alındığında şu söylenebilir: Hz. Peygamber Uhud Savaşında yaralanmış ve bir çukura düşmüştür.¹³⁴ Bir müddet orada kalmış olduğundan gözden kaybolmuş ve Müslümanlar Hz. Peygamber hakkında endişeye düşmüşlerdir. Savaşın aleyhte seyri üzerine Müslümanların şehitleri artınca Hz. Peygamber'in öldürüldüğü yönünde bir şayia ortaya çıkmıştır ki bu olabilecek bir durumdur. Bu dedikodunun mahiyeti bağlamında mümkündür ki Cuâl b. Sürâka da mütalaa ortaya koymuştur. Nitekim Enes b. Nadr Müslümanlar arasında bu şayanın varlığı karşısında tepkisini de dile getirmiştir. Bu şayanın; Müslümanların savaşta pozisyonunu zayıflatıp ayrılıklara ve dağılmaya neden olmasıyla, olayın faillerinin Şeytan ve İblis'le ilişkilendirilmesi söz konusu olmuştur. Bu tercih Arapların Şeytan ve İblis algıları ile de mütenasiptir. Vakidî'nin hadise ile ilgili rivayetleri verdikten sonra meselenin Şeytan'ın vesvese vererek rolünü yerine getirdiğini eklemesi¹³⁵bu vesvesenin somut kaygılara dönüşmesi ile ilgili bir durumdan bahsedildiğini anlamamız mümkün olmaktadır. Kastallânî bu konuyla ilgili rivayetlerin tamamını "denildi ki" formunda vererek aslında mezkûr anlatımların, olayı anlamlandırma tarzlarına ve sübjektif olduklarına dair tespiti yapmıştır.¹³⁶Azimli de bu anlatımları abartılar olarak değerlendirmiştir.¹³⁷

Uhud Savaşında Şeytanın rolüne dair ikinci anlatım ise savaş esnasında Müslümanların birbirleri ile savaşmasına neden olduğu iddia edilen İblis'in "Ey Allah'ın kulları, arkanızı kolların" çağrısı yapmasıdır. Rivayete göre bu çağrı ile öncü Müslümanlar geriye dönmüş ve arkadan gelen Müslüman savaşçılarla karşı karşıya kalıp birbirlerine zarar vermişlerdir. Huzeyfe'nin babası böyle bir ortamda şehid olmuştur.

133 Öz, *İlk Siyer Kaynakları*, s. 185.

134 İbn Hişam, c. III, s. 108.

135 Vakidî, c. I, s. 295.

136 Kastallânî, c. I, s. 246; Ayrıca ilk siyercilerin benzer usûlüne dair bk. Öz, *İlk Siyer Müellifleri*, s. 194, 212, 219, 357.

137 Azimli, *age*, s. 299.

Bu rivayet, ilk defa Beyhakî¹³⁸ tarafından kaydedilmiştir. Ardından en yakın Zehebî¹³⁹ işaret etmiştir. İbn Kayyim,¹⁴⁰ İbn Kesîr,¹⁴¹ Semhudî,¹⁴² gibi geç dönem müellifler de eserlerinde yer vermişlerdir. Bununla birlikte Siyer'in bir diğer önemli kaynağı olan hadis literatüründe Buhârî başta olmak üzere Hz. Aişe'den gelen bir rivayet olarak yer almıştır.¹⁴³ Rivayetin tercümesi şöyle yapılabilir:

“Uhud Gününde müşrikler hezimete uğrayınca İblis şöyle bağırdı, -Ey Allahın kulları arkanızı kollayın. Öndekiler geriye döndü ve birbirleriyle vuruştular. O sırada Huzeyfe baktı ki babasına saldırıyorlar -Babam babam, diye seslendi. Fakat onu öldürdüler. Bunun üzerine Huzeyfe -Allah sizi affetsin, dedi.”

Rivayetin sahibi Hz. Aişe, Uhud Savaşına katılmış ancak aktif savaş alanında bulunmamıştır. Hz. Peygamber buna izin vermemiştir.¹⁴⁴ Dolayısıyla hadiselerin bizzat içinde değildir. Ayrıca rivayetin Bezzâr'ın verdiği varyantında bağırın İblis değil “biri”dir.¹⁴⁵ Bu da İblisin rolüne dair diğer anlatımlarda olduğu gibi işin niteliğine göre olumsuz rollerin bir üst motife irca edilip Şeytan veya İblis olarak yorumlandığını göstermektedir. Hz. Aişe de Uhud'la ilgili olarak savaş esnasında olanlardan elde ettiği haberleri yorumlamış olabilir. Ya da rivayeti mana olarak aktaranlar, bağırın kişinin kimliğini kendi yorumları ile vermiş olabilirler.

Nihai olarak Uhud Savaşında Şeytan veya İblis'in temessül ederek rol aldığından bahsetmek mümkün değildir. Bu ancak sembolik bir anlatım ve Arapların olumsuz durumlarda olayın sebebini somutlaştırma geleneklerinin bir tezahürü olarak değerlendirilebilir.

138 Beyhakî, c. III, s. 230.

139 Zehebî, c. II, s. 180.

140 İbn Kayyim, c. III, s. 185.

141 İbn Kesîr, c. IV, s. 34.

142 Semhudî, c. I, s. 222

143 Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî (256/870), *el-Câmi'u's-sahîh*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, “İman” 15; “Diyat” 10, 16; Megazî, 18; İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî (235/849), *el-Musannef*, tahk.: Kemal Yusuf el-Hut, Riyad 1409, VII, 365; Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî el-Beyhakî (458/1066), *es-Sünenü'l-kübrâ*, tahk.: Muhammed Abdülkadir Ata, Beyrut 1424/2003, c. VIII, 227.

144 Vakidî, c. I, s. 249, 265, 292.

145 Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr el-Basrî (292/905), *el-Müsned*, tahk.: Komisyon, Mektebetü'l-ulum ve'l-hukem, Medine 2009, c. III, s. 199, c. XVIII, s. 125.

Hayber'de Şeytan

Hız. Peygamber, Hicret'in yedinci yılında Hudeybiye Musalahası sonrası Hayber üzerine yürümüştür. Burası, Yahudilerin meskûn olduğu bir bölge ve Medine'den sürülen Benî Nadîr Yahudilerinin yerleşim yeri idi. Müslümanlara ait kervanlar için sürekli tehdit oluşturmaları, Müşriklerle işbirliği yaparak saldırı hazırlığı yapmaları ve çevre kabilelerle de işbirliklerinin gözlenmesi üzerine Hız. Peygamber onlara karşı yaptığı sefer sonucunda fetih mümkün olmuştur.¹⁴⁶

Hayber kuşatması esnasında Şeytanın rolüne dair anlatıma Vakidî¹⁴⁷ yer vermiş; ondan sonra da sadece Makrîzî¹⁴⁸ aynı kalıpta aktarımda bulunmuştur. Asım Köksal ise¹⁴⁹ Hayber Yahudilerinin İslam'a davet edilmesi başlığını açıp rivayeti Vakidî'den aktarmıştır. Rivayet şöyledir:

"Hız. Peygamber şöyle dedi: Yahudilere Şeytan gelmiş ve "Muhammed sizinle ancak sizin mallarınız için savaşıyor" demiş. Onlara seslenin: "La İlahe İllallah deyin, o zaman mallarınızı ve canlarınızı korumuş olursunuz. Hesabımız ise Allah'a aittir. "Yahudilere böyle seslendiler ama onlar da cevap olarak "biz yapmayız ve Tevrat aramızda iken Musa'nın ahdini terk etmeyiz" dediler.

Bu rivayetin sunumundan sonra Hız. Peygamber'in Hız. Ali'ye sancağı vermesi ile ilgili bölüm anlatılmakta ve Hayber'in fetih süreci ile ilgili rivayetlerle tamamlanmaktadır.

Kaynaklar arası kıyas yapma imkânı olmayan ancak Vakidî'den nakil yapan İbn Sa'd gibi ve özellikle Şamî gibi müelliflerin bu farklı rivayete yer vermemeleri normal değildir. Bu rivayetin kayda değer görülmemesinden veya gözden kaçması nedeniyle olabilir. İfade edildiği üzere rivayeti bu şekilde sadece geç dönem müelliflerden Makrîzî eserine almıştır.

Müslümanların Hayber mücadelesini sadece dünyevileştirme görüntüsü veren bu haberin muhtemelen başka haberlerle karıştırılıp yeni bir form kazanmış olma durumu vardır. Haberin iki ana özelliği göze çarpmaktadır. Birincisi Hayber kuşatmasının sebebi; diğeri ise Hayber Yahudilerinin İslam'a davet edilmeleridir.

Hayber seferine çıkarken ganimet amaçlı gelmek isteyenlere müsaade

146 Muhammed Hamidullah, "Hayber", *DİA*, İstanbul 1998, c. XVII, ss. 20-22.

147 krş. Vakidî, c. II, s. 653.

148 Makrîzî, c. XIII, s. 333.

149 M. Asım Köksal, *İslam Tarihi*, Şamil Yayınevi, İstanbul 1981, c. XIV, s. 153.

edilmemiştir. Hz. Peygamber'in bu konuda "Benimle sadece cihad gayesi olanlar çıksın." diyerek Hudeybiye'de bulunmayanlara müsaade etmemesi,¹⁵⁰ amacın ganimet olmadığına bir göstergesi kabul edilebilir. Buna rağmen Yahudiler'in Hz. Peygamber'in hareketinden haberdar olmaları ve bu seferin sonuçlarının hesaba katıldığı bir haberin kendisine ulaşması bu rivayette hikaye edilmiş olabilir. Müslümanların çaba ve gayretlerini boşa çıkarmak ve bu yönde haber üretmek Şeytanca bir davranış¹⁵¹ olduğundan mezkûr yorumun kaynaklara yansıdığını söyleyebiliriz.

Rivayetin ikinci kısmına gelince, bu rivayet hem savaşın sebebine hem de davetin niteliğine dair anlatım sunmaktadır. Hayber'de Yahudilerin İslam'a davet edilmelerine ilişkin Hz. Ali ile ilişkilendirilen,¹⁵² sancağın Hayber'de Hz. Ali'ye verilmesi meselesinde savaşın bir anlamda teolojik zeminine işaret eden bir anlatımla karşılaşmaktayız. Muhtemeldir ki, Hz. Peygamber savaş esnasında Müslüman olanlara karşı herhangi bir olumsuz tavır içinde olunmaması için bir tavsiyede bulunmuştur¹⁵³

Sonuç

Şeytan ve İblis kelimeleri farklı disiplinlerde farklı yorumlanmış olsa da Siyer rivayetlerinde birbirinin yerine kullanılmıştır. Buradan bu iki kelimenin Siyer açısından aynı anlama geldiği söylenebilir.

Şeytan ve İblis'le ilişkilendirilen hadiselerin tarihen sabit olduğuna dair kanaatimiz daha güçlüdür. Makuliyet çizgisinin de ötesine taşmamaktadır. Sorun bu ilişkilendirmenin mahiyetini kavrama noktasındadır. Bu ilişki hadiselerin aktarımı sürecinde; kısa ve uzun zaman diliminde yorumlanarak bugünkü halini almıştır.

Siyer anlatımlarında Şeytan ve İblis'e yapılan atıfların olayların olumlu ya da olumsuz olmasına göre kimi zaman ravilerin kimi zamanda müelliflerin yorumuyla somutlaştırıldığı anlaşılmaktadır. Yaşanan hadiselerdeki aktörlerin kimliklerinden ziyade, rollerindeki olumlu veya olumsuz duruma göre bu tespitlerin yapıldığını söylemek mümkündür.

150 Şamî, c. V, s. 125.

151 Nurettin Şentürk, "Hadislere göre Şeytan" *Dergi Abant (AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi)*, Bahar 2015, c.3, Yıl:3, Sayı:5, 3:139-165; İsrail Balcı, "Bedir Savaşıyla İlgili Mucizevi Rivayetlerin Kur'an, Hadis Ve Tarih Verilerine Göre Kritiği", *İstem* Yıl:7, Sayı:13, 2009, ss. 85-124.

152 Belazûrî, c. II, s. 93; İbn Seyyidinnâs, c. II, s. 175; İbnü'l-Cevzî, c. II, s. 407.

153 Cafer Acar, "İslam'da Savaşın Meşruiyetin Dair Bir Rivayet –İnsanlarla La İlahe İllallah deyinceye kadar savaşmakla emrolundum-", *İğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı / No: 3 & 4, Nisan-Ekim 2014: ss. 201-242.

Siyer rivayetlerinde Şeytan ve İblis'in temessülüne dair haberler, tarihi hadiselerin akışında olumsuz rol oynayanların hem Arap kültüründe hem de İslam terminolojisi çerçevesinde Şeytan ve İblis olarak vasıflandırılmasından ibarettir.

Kaynakça

- Acar, Cafer, "İslamda Savaşın Meşruiyetin Dair Bir Rivayet -İnsanlarla La İlahe İllallah deyinceye kadar savaşmakla emrolundum-", *İğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı / No: 3 & 4, Nisan-Ekim/April-October 2014: 201-242.
- Acar, Cafer, "Risâlet Dönemi Savaşlarının Başlamasında Mekke Döneminde Müslümanlara Yönelik Saldırıların Rolü", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. II, sayı: 1, Yıl: 2014/1, ss. 43-68.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (241/855), *Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Ahmet Önkal, "Müseylimetülkezzab", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 90-91.
- Atasagun, Galip, "Sembol ve Sembolizm", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 7, Konya 1997, ss. 369-389.
- Azimli, Mehmet, *Siyeri Farklı Okumak*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2013.
- Azizova, Elnure, "Tihame", *DİA*, İstanbul 2012, c. XLI, ss. 153-154.
- Belâzûrî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzûrî (279/892-93), *Ensâbü'l-eşrâf*, tahk.: Muhammed Hamidullah, Daru'l-ma'ârif, Kahire 1959.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî el-Beyhakî (458/1066), *es-Sünenü'l-kübrâ*, tahk.: Muhammed Abdülkadir Ata, Beyrut 1424/2003.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî el-Beyhakî, (458/1066), *Delâilü'n-nübüvve ve ma'rifeti sahîbi'ş-şeria*, Darü kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1405.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr el-Basrî (292/905), *el-Müsned*, tahk.: Komisyon, Mektebetü'l-ulum ve'l-hukem, Medine 2009.
- Boyacıoğlu, Ramazan, "Hz. Muhammed'in Vahiy Öncesi Dönemi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001, c. V, sayı: 1, ss. 5-22.
- Buharî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî (256/870), *el-Câmi'u's-sahîh*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Cerrahoğlu, İsmail, "Garânik Meselesinin İstismarcıları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1981, cilt: XXIV, ss. 69-91.
- Cihan, Sadık, *Uydurma Hadislerin Doğuşu ve Sosyo-Politik Olaylarla İlgisi*, Samsun 1997.
- Demircan, Adnan, *Nebevi Direniş Hicret*, İstanbul 2000.
- Diyârbekrî, Kâdî Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasen ed-Diyârbekrî, (990/1582) *Târîhu'l-hamîs fi ahvâli enfesi nefis*, Daru Sadır, Beyrut ty.
- Erkut, Abdülkadir, "8/el-Enfâl Suresinin 48. ve 30. Ayetlerinin Tefsiri Çerçevesinde Şeytanın Temessülü ile İlgili İbn 'Abbâs'dan Nakledilen Rivayetler", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [AÜİFD]*, 2015, c. LVI, sayı: 2, ss. 103-132.
- Ezrakî, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed el-Ezrakî (250/864), *Ahbaru Mekke*, tahk.: Rüşdi Salih, Daru'l-Endelüs, Beyrut, ty.

- Gazzali, Muhammed, ö: 1416/ *Fıkhu's-sîre*, Daru'l-kalem, Dimaşk 1427.
- Gül, Ali Rıza, "Garânik Kıssasının Reddi Üzerinden Kur'an Savunusu: Ahmed Hamdi Akseki Örneği", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, c. XIV, sayı: 2, s. 1-37.
- Halebî, Ebû'l-Ferec Nûrüddîn Alî b. Burhâniddîn İbrâhîm b. Ahmed el-Halebî (1044/1635), *es-Sîretü'l-Halebiyye (İnsânü'l-uyûn fi sîreti'l-emîni'l-me'mûn)*, Daru'l-kütübî'l-ilmiyye, Beyrut 1427.
- Halife b. Hayyat, Ebû Amr Halife b. Hayyât b. Halife eş-Şeybânî el-Basrî (240/854-55), *et-Târîh*, tahk.: Ekrem Ziya Umerî, Daru tayyibe, Riyad 1985/1410.
- Hamidullah, Muhammed, "Hayber", *DÎA*, İstanbul 1998, XVII, ss. 20-22.
- Hemedânî, Ebû'l-Hasen Kâdî'l-kudât Abdülcebbar b. Ahmed b. Abdilcebbar el-Hemedânî (415/1025), *Tesbitü delailü'n-nübüvve*, Daru Mustafa, Kahire ty.
- Heysemî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî (807/1405), *Mecma'u'z-zevâid ve menba'u'l-fevâid*, tahk.: Hüsamüddin Kudsî, Kahire 1994/1414.
- Hizmetli, Sabri, "Garânik Meselesi Üzerine", *İslâmî Araştırmalar*, 1989, c. III, sayı: 2, ss. 40-58.
- İbn Abdülber en-Nemerî, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî (463/1071), *ed-Dürer fi'ihtisârî'l-megâzî ve's-Siyer*, tahk.: Şevki Dayf, Daru'l-mearif, Kahire 1403/1983.
- İbn Ebî Şeybe, Ebî Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî (235/849), *el-Musannef*, tahk.: Kemal Yusuf el-Hut, Riyad 1409.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Velîyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî (808/1406), *Kitâbü'l-İber (Kitâbü Tercemâni'l-İber) ve divânü'l-mübtedei ve'l-haber fi eyyâmî'l-Arab ve'l-'Acem ve'l-Berber ve men-âsarahüm min-zevi's-sultânî'l-ekber*, tahk.: Halil Şahade, Daru'l-fikr, Beyrut 1988/1408.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî (456/1064), *Cevâmî'u's-sîre*, Daru kütübî'l-ilmiyye, Beyrut ty.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî (354/965), *es-Sîretü'n-nebeviyye ve ahhârü'l-hulefâ*, der.: Hâfız Azîz Bey el-Kâdirî en-Nakşibendî, Beyrut 1407/1987.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısrî (218/833), *Sîretü İbn Hişâm*, tahk.: Mustafa es-Seka – İbrahim el-Ebyarî – Abdülhafız eş-Şelebi, Mısır 1955/1375.
- İbn İshak, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyar el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî (151/768), *el-Mübtedei ve'l-meb'as ve'l-megâzî*, tahk.: Süheyl Zekkar, Daru'l-fikr, Beyrut 1978/1398.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dimaşkî el-Hanbelî (751/1350), *Zâdü'l-meâd fi hedyi hayri'l-ibâd*, Müessesetü'r-risale, Beyrut, 1994/1415.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî eş-Şâfî (774/1373), *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, tahk.: Komisyon, Daru'l-kütübî'l-ilmiyye, Beyrut ty.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî (276/889), *el-Ma'ârif*, tahk.: Servet Ukkâşe, Kahire 1992.
- İbn Sa'd , Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî (230/845), *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebîr*, tahk.: Servet Ukkâşe, Kahire 1992.
- İbn Seyyidünnâs, Ebû'l-Feth Fethüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ya'merî (734/1334), *Uyûnü'l-eser fi fûnûni'l-megâzî ve's-Şemâil ve's-Siyer*, Talik: İbrahim Muhammed Ramazan, Daru'l-kalem, Beyrut 1993/1414.

- İbn Şebbe, Ebü Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî el-Basrî (262/876), *Târihu'l-Medineti'l-münevvere*, tahk.: Fehim Muhammed Şeltut, Cidde 1399.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî (597/1201), *el-Muntazam fi târihi'l-mülük ve'l-ümem*, tahk.: Muhammed Abdüladir Ata-Mustafa Abdülkadir Ata, Daru kütübü'l-ilmiyye, Beyrut 1992/1412.
- İbnü'l-Esir, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (630/1233), *el-Kâmil fi't-târih*, tahk.: Ömer Abdüsselam Tedmüri, Daru ihyai't-türasi'l-Arabî, Beyrut 1997/1417.
- İsbahânî, Ebü Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî (430/1038), *Delâilü'n-nübüvve*, Muhammed Ravas Kalacı-Abdülber Abbas, Daru'n-nefais, Beyrut 1986/1406.
- Kadî İyaz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî (544/1149), *eş-Şifâ bi-ta'rîfi hukuki'l-Mustafâ*, Daru'l-feyha, Amman 1407.
- Kastallânî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallânî (923/1517), *el-Mevâhibü'l-ledünniyye bi'l-minehu'l-Muhammediye*, Mektebetü't-tevfikiyye, Kahire ty.
- Köksal, M. Asım, *İslam Tarihi*, Şamil Yayınevi, İstanbul 1981.
- Kurşun, Zekeriya, "Necid", *DİA*, İstanbul 2006, c. XXXII, ss. 491-493.
- Makdisî, Ebü Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî (620/1223), *er-Rikka ve'l-bükâ*, tahk.: Muhammed Hayr Ramazan Yusuf, Daru'l-kalem, Dimaşk 1994/1415.
- Makrîzî, Ebü Muhammed (Ebü'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed el-Makrîzî (845/1442), *İmtâ'u'l-esmâ' bimâ li'r-resûl mine'l-ebnâi (enbâi) ve'l-ahvâl ve'l-hafede ve'l-metâ'*, tahk.: Muhammed Hamid en-Nümeysî, Daru'l-kütübü'l-ilmiyye, Beyrut 1999/1420.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî (450/1058), *A'lâmü'n-nübüvve*, Daru mektebeti hilal, Beyrut 1409.
- Mes'ûdî, Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Mes'ûdî el-Hüzeli (345/956), *Mürûcü'z-zeheb ve meâdinü'l-ceoher*, tahk.: Abdülemir Ali el-Mühenna, Beyrut 1991/1411.
- Muhammed b. Habib, Ebü Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî (245/860), *el-Muhabber*, tahk.: Ilse Lichtenstädter, Haydarâbâd-Dekken 1361/1942.
- Necmettin Şahinler, *Kur'an'da Sembolik Anlatımlar*, İnsan Yayınları, İstanbul 2013.
- Öğüt, Salim, "Haceru'l-Esved", *DİA*, c. XIV, s. 433.
- Önkal, Ahmet, "Akabe Biatları", *DİA*, Ankara 1989, c. II, s. 211.
- Önkal, Ahmet, "Hicret", *DİA*, İstanbul 1988, c. XVII, ss. 458-462.
- Öz, Şaban, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, İsar Vakfı Yay. İstanbul 2008.
- Semhûdî, Ebü'l-Hasen Nürüddîn Alî b. Abdillâh b. Ahmed b. Alî el-Hasenî es-Semhûdî, (911/1506), *Vefâü'l-vefâ bi-ahbârî dâri'l-Mustafâ*(nşr. Kâsım es-Sâmerrâi), Beyrut 1422/2001.
- Süheyli, Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî es-Süheyli el-Mâleki (581/1185), *er-Ravdu'l-ünüf fi şerhi's-Sireti'n-nebeviyye li'bni Hişâm*, tahk.: Ömer Abdüsselam, Daru ihyai't-türasi'l-Arabî, Beyrut 2000/1421.
- Şâfiî, Ebü Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî (204/820), *Müsned*, tertib: Muhammed Abid Sindî, Daru'l-kütübü'l-ilmiyye, Beyrut 1951.
- Şâmî, Şemseddin, Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf es-Sâlihî eş-Şâmî eş-Şâfiî (942/1536), *Sübülü'l-hudâ ve'r-reşâd fi sîreti hayri'l-'ibâd (es-Siretü'ş-Şâmiyye)*, tahk.: Adil Ahmed b. Abdülmevcud-Ali Muhammed el-Muavviz, Daru'l-kütübü'l-ilmiyye, Beyrut 1993/1414.

- Şanlı, İlyas, *Kur'an'a Göre Şeytanın İnsanı Aldatma Yöntemleri*, (basılmamış yüksek lisans tezi), Ankara 1999.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (310/923), *Târîhu'l-ümmem ve'l-mülûk*, Daru't-türaş, Beyrut 1387.
- Tokat, Latif (2009). "Dinin Sembolik Dili", *Milel ve Nihal*, 6 (1), ss. 75-98.
- Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî el-Eslemî el-Medenî (207/823), *el-Megâzî*, tahk.: Marsden Johns, Daru'l-âlemi, Beyrut 1989/1409.
- Ya'kûbî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih el-Ya'kûbî (292/905'ten sonra), *Târîhu'l- Ya'kûbî*, Beyrut 1995.
- Yavuz, Ömer Faruk, (2005-6), "Kur'an'da Kutsal Mekan, Zaman ve Eşya Kavramlarının Sembolik Değeri", *Milel ve Nihal*, 3 (1-2), ss. 39-68.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dimaşkî (748/1348), *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, (muhtasar) tahk.: Hisamüddin el-Kudsî, Daru'l-kütübî'l-ilmîyye, Dimaşk1988/1409.
- Zürkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilbâkî b. Yûsuf ez-Zürkânî, *Şerhu'l-Mevâhibi'l-ledünniyye (İşrâku mesâbîhi's-sîreti'n-nebeviyye bi-mezci es-râri'l-Mevâhibi'l-ledünniyye)*, Daru'l-kütübî'l-ilmîyye, yy., 1996/1417.